

Helga Hilmisdóttir

Samtalsorðabók. Veforðabók sem varpar ljósi á munstur í munnlegum samskiptum

Veforðabókin *Samtalsorðabók* er tilraunaverkefni sem unnið er á orðfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum með styrk frá Nýsköpunarsjóði námsmanna. Tilgangur verkefnisins er að þróa nýjar leiðir í orðabókargerð sem henta betur töluðu máli en hefðbundnar orðabækur. Áhersla er lögð á notkun hljóðritana þar sem notendur geta hlustað á brot úr raunverulegum samtölum sem sýna dæmigerða notkun uppflöttiorða. Ritstjóri orðabókarinnar er Helga Hilmisdóttir.

Í *Samtalsorðabók* má fletta upp orðum, hljóðum og orðasamböndum sem gegna mikilvægu hlutverki í samtölum. Sem dæmi má nefna kveðjur, ávörp, blótsyrði, kurteisorð og ýmiss konar orðasambönd, hljóð og smáorð sem fólk notar til að taka á móti upplýsingum eða liðka fyrir samskiptum. Þegar skýra á orð af þessu tagi, sem gegna pragmatísku hlutverki, þarf fyrst og fremst að skoða hvernig orðin eru notuð og í hvaða samhengi þau koma fyrir fremur en að reyna að útskýra eiginlega merkingu.

Samtalsorðabók lýsir raunverulegri notkun í nútímaíslensku og því er ekki gert upp á milli gamalgróinna og viðurkenndra orða (t.d. *nú* og *jæja*) og nýjunga sem einkum koma fyrir í mjög óformlegu máli ungs fólks (t.d. *þúst*, *beisikkli* og *what*). Efni orðabókarinnar takmarkast þó við uppflöttiorð sem finna má í hljóðrituðum samtölum og aðeins

eru settar inn skýringar sem eiga sér stoð í raunverulegum dæmum. Í fyrstu útgáfu orðabókarinnar var megináhersla lögð á upptökur af útvarps- og hlaðvarpsþáttum þar sem auðvelt er að nálgast slíkt efni. Einnig voru nokkur dæmi fengin úr hversdagslegum samtölum venjulegra Íslendinga, m.a. samtöl sem tekin voru upp innan rannsóknarverkefnisins Íslenskt unglíngamál sem stýrt var af Helgu Hilmisdóttur. Leitast var við að nota dæmi frá málhöfum á öllum aldri og víðs vegar að á landinu. Einnig var þess gætt að málfarar sem hafa lært íslensku sem annað mál ættu sína fulltrúa í dæmasafninu. Við vinnslu orðabókarinnar eru samtalsbrotin valin með það fyrir augum að sýna dæmigerð munstur úr hversdagslegu máli. Þess vegna er mikilvægt að ólíkir hópar samfélagsins leggi til efni og séu sýnilegir í orðabókinni. Á *Mynd 1* má sjá skýringar við uppflöttiorðið *mhm*, þ.e. lýsingar á því samhengi sem það kemur fyrir í.

mhm

a) sem jákvætt svar við já eða nei-spurningu (Dæmi 1)
 b) notað sem viðbragð við staðhæfingu viðmælanda; gefur til kynna að mælandi hafi skilið viðmælanda, að hann hafi ekkert við innihaldið að athuga og að viðmælandi geti því haldið áfram að tala (Dæmi 2-4)

Lykilorð: [endurgjöf](#), [haltu áfram-merki](#), [svar við já eða nei-spurningu](#) Sjá einnig: [já \(innsög\)](#), [já](#)

Mynd 1: Skýringar uppflöttiorðsins *mhm*.

Eins og sést á *Mynd 1* er notkun *mhm* skipt í tvo flokka. Annars vegar er orðið notað sem jákvætt svar við já eða nei-spurningu (a) og hins vegar sem merki um að mælandi hafi skilið staðhæfingu viðmælanda og að hann geti því haldið áfram að tala (b). Ekki er loku fyrir það skotið að fleiri notkunarskýringar eigi eftir að bætast við eftir því sem verkinu vindur fram og fleiri áhugaverð notkunardæmi finnast og því ber ekki að líta á þessa lýsingu sem tæmandi.

Auk skýringa eru gefin upp þrjú lykilorð, þ.e. hugtök úr samskiptamálfraði, sem smella má á til að fá upp lista yfir orð sem sinna sama hlutverki: *endurgjöf*, *haltu áfram-merki* (e. *continuer*) og *svar við já eða nei-spurningu*. Notendum er einnig bent á aðrar flettur sem sinna svipuðu hlutverki og í þessu tilviki eru það orðin *já* og *já* sem borið er fram á innsogi. *Mynd 2* sýnir svo dæmi 1 undir sömu flettu.

Dæmi 1

sem jákvætt svar við já eða nei-spurningu

Samhengi
Spjall unglinga um lokapróf.

01 A ert þú að fara í einhver svona vorpróf eða eitthvað svoleiðis
02 (..)
03 B já
04 C ferðu í lokapróf
05 (..)
06 B **mhm**
07 C úr hvaða fögum
08 (..)
09 B íslensku s- stærðfræði og (..) hadna (.) en- e- dönsku

Hlusta á dæmi Hlusta á dæmi (stakt orð)

▶ 0:00 / 0:14 ▶ 0:00 / 0:00

Mynd 2. Notkunardæmi fyrir uppflettiorðið *mhm*.

Brotið sem sjá má á *Mynd 2* er tekið úr hversdagslegu samtali þriggja menntaskólanema á höfuðborgarsvæðinu. Hér eru vinirnir A og C að spyrja B út í vorpróf sem nálgast óðfluga. C spyr já eða nei-spurningar í línu 4 og fær svarið *mhm* frá B. Eins og sjá má á næstu lotu C túlkar hún *mhm* sem jákvætt svar.

Við skráningu efnis var leitast við að hafa framsetningu eins einfalda og kostur er. Þagnir eru merktar með punktum, einn punktur fyrir mjög stuttar þagnir en tveir (0,3–2,0 sekúndur) og þrír þegar teygist á tímanum (meira en 2,0 sekúndur). Einnig er merkt við með táknum þegar heyra má hlátur, brakrödd eða inn- og útöndun eins og sjá má í skráningarlykli sem finna má á vefsíðu orðabókarinnar. Notendur veforðabókarinnar geta svo hlustað á hljóðupptökuna með því að smella á spilara fyrir neðan dæmi.

Í *Samtalsorðabók* eins og hún er í febrúar 2023 er að finna 171 uppflettiorð og 403 notkunardæmi. Ætlunin er að halda áfram þróun hennar með því að bæta við fleiri uppflettiorðum, betrubæta orðabókarskýringar og fjölga dæmum. Markhópurinn er einkum namar í íslensku sem öðru máli en einnig nýtist orðabókin þýðendum og öllum þeim sem áhuga hafa á íslenskri tungu. Ekki má heldur gleyma því að *Samtalsorðabók* nýtist sem gagnagrunnur og tæki til að skrásetja og varðveita dæmi um munnleg samskipti á íslensku. Hún sinnir

Því varðveisluhlutverki eins og önnur gagnasöfn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum sem hingað til hafa einkum snúið að rituðu máli (t.d. *Ritmálssafn Orðabókar Háskólans*) eða staðbundnum orðaforða (t.d. *Talmálssafn Orðabókar Háskólans*).

Starfsmenn verkefnisins sem lögðu grunn að orðabókinni voru Ása Bergný Tómasdóttir og Kristín Björg Björnsdóttir, nemar í íslensku og almennum málvísindum við Háskóla Íslands. Starf þeirra fólst í að hlusta á upptökur af samtölum, finna áhugaverð orð eða orðasambönd sem einkenna samtöl, klippa hljóðskrárnar til og hreinsa og umskrá samtölin. Helga Hilmisdóttir valdi svo úr dæmi, raðaði þeim upp í eðlilega röð, skrifaði skýringar og setti inn lykilorð. Trausti Dagsson, verkefnisstjóri í upplýsingatækni við Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, bjó til gagnagrunn, skipulagði notendaviðmót og hannaði vefsíðuna. Þóra Björk Hjartardóttir veitti ráðgjöf og er tengiliður verkefnahópsins við nema í íslensku sem öðru máli.

Þótt vefurinn hafi verið opinn almenningi frá 2021 er orðabókin enn á frumstigi. Enn á eftir að bæta við flettum og fleiri dæmum. Sú útgáfa sem nú er á vefnum er því eins konar grunnur að orðabók sem á eftir að taka langan tíma í vinnslu. Nálkast má orðabókina á vefslóðinni *samtalsordabok.arnastofnun.is*.

Lykilorð

veforðabók, samtöl, samskiptamálfraði

Keywords

webdictionary, conversation, interactional linguistics

Abstract

In this article, a new webdictionary for pragmatic markers in Icelandic is presented.

Helga Hilmisdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
helga.hilmisdottir@arnastofnun.is